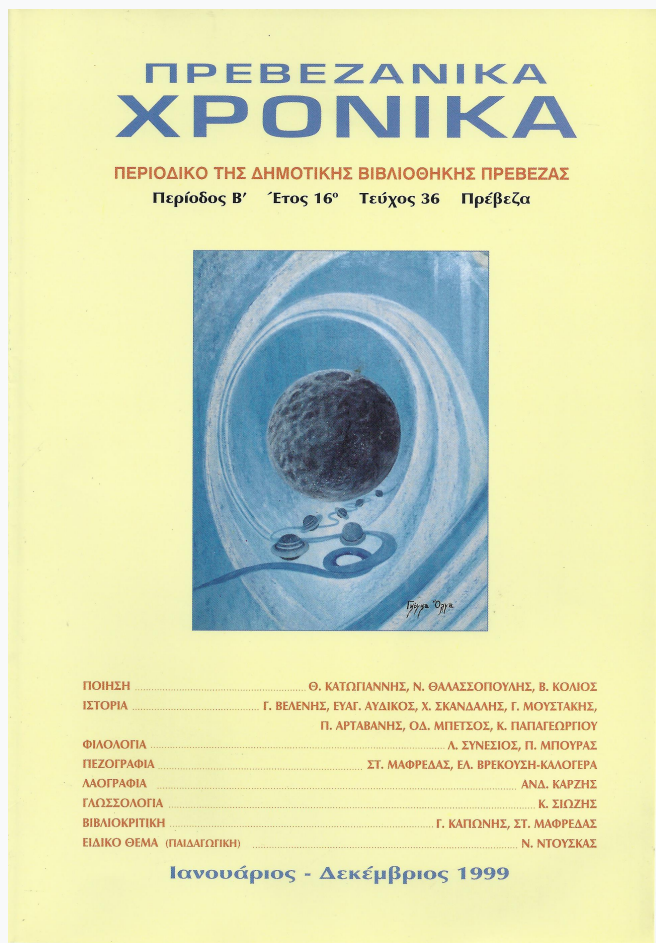

Πρεβεζάνικα Χρονικά

Αρ. 36 (1999)

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 36 (1999)

Οι οχυρώσεις της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής: προσέγγιση χρονολόγησης και τοπογραφικού προσδιορισμού των οχυρώσεων της Πρέβεζας

Γιώργος Βελένης

doi: [10.12681/prch.29230](https://doi.org/10.12681/prch.29230)

Copyright © 2022, Γιώργος Βελένης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βελένης Γ. (1999). Οι οχυρώσεις της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής: προσέγγιση χρονολόγησης και τοπογραφικού προσδιορισμού των οχυρώσεων της Πρέβεζας. *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, (36), 12–22.
<https://doi.org/10.12681/prch.29230>

ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΕΛΕΝΗΣ

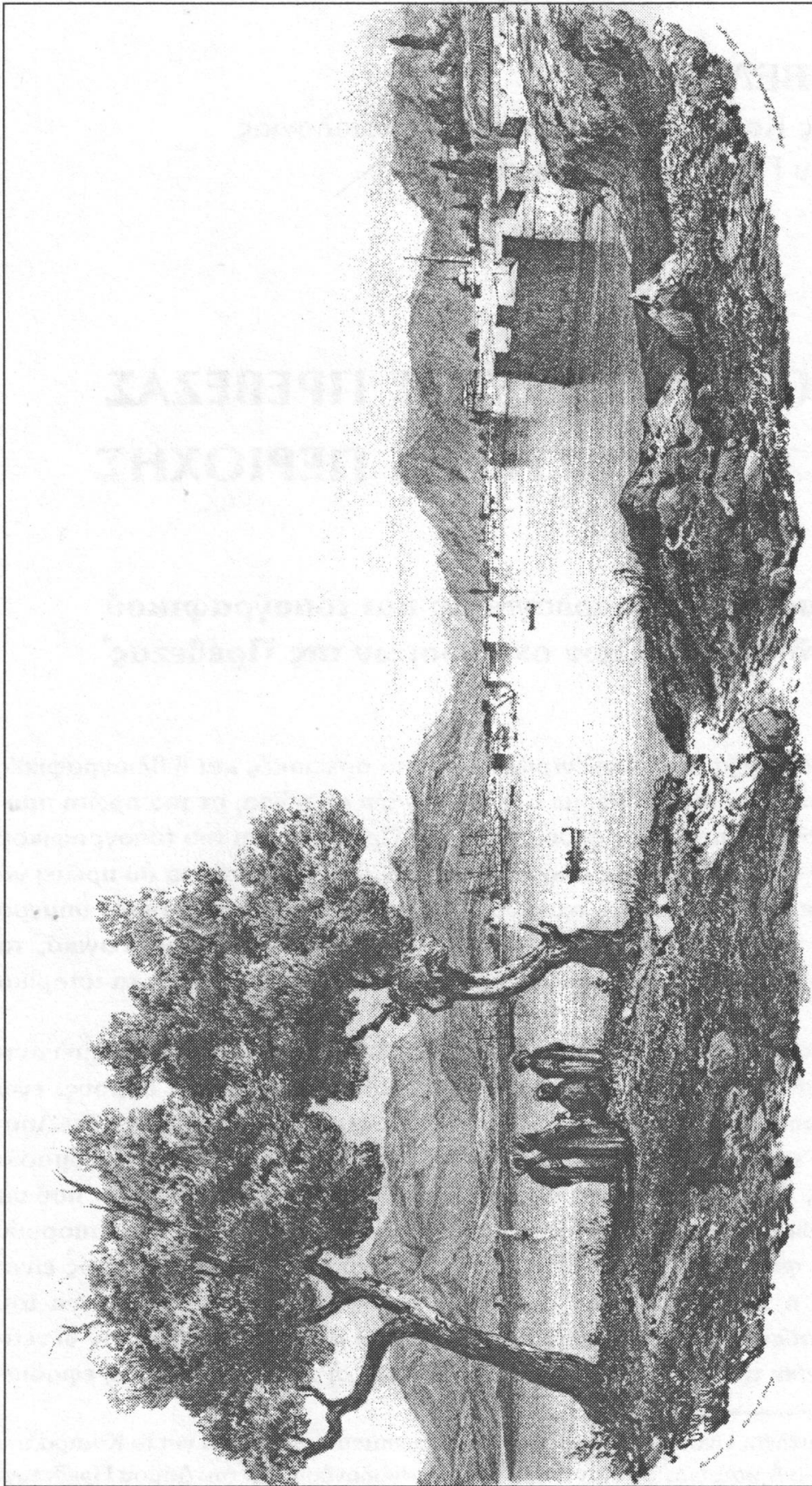
Αναπληρωτής Καθηγητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας
Αριστοτελείου Παν/μίου Θεσσαλονίκης

**ΟΙ ΟΧΥΡΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΥΡΥΤΕΡΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ****Προσέγγιση χρονολόγησης και τοπογραφικού
προσδιορισμού των οχυρώσεων της Πρέβεζας***

Με βάση τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν από αρχειακές και βιβλιογραφικές πηγές μπορούμε να οδηγηθούμε, με αρκετά μεγάλη ακρίβεια, σε μια πρώτη προσέγγιση της χρονολόγησης των οχυρώσεων της Πρέβεζας και του τοπογραφικού προσδιορισμού τους. Πριν όμως από αυτά τα γενικά συμπεράσματα θα πρέπει να αναφέρουμε με συντομία ποιες οχυρώσεις της Πρέβεζας διασώζονται σήμερα (πίν.2), καθώς και ορισμένα στοιχεία τους, οικοδομικά και μορφολογικά, τα οποία μπορούν να μας προσδιορίσουν χρονολογίες που μας δίνουν τα ιστορικά γεγονότα.

Α. Στο σημείο της ακτής, το πλέον προωθημένο προς την απέναντι Αιωλοακαρνανία, διακρίνονται βάσεις τοιχοποιίας από μεγάλους δόμους, ενώ προς το εσωτερικό της πόλης αναπτύσσεται το συγκρότημα των Ιαματικών Λουτρών και ένα στρατόπεδο. Η όλη περιοχή είναι γνωστή με την ονομασία Παλαιοσάραγα, όμως δε διασώζει κανένα εμφανές οικοδομικό στοιχείο που να πιστοποιεί την ύπαρξη φρουρίου. Πιστεύουμε ότι συστηματικές έρευνες μπορούν να φέρουν στο φως πολλά, νέα δεδομένα. Μία πρώτη διαπίστωση πάντως είναι το γεγονός ότι η τοπογραφία της περιοχής, μοιάζει πάρα πολύ με εκείνη του φρουρίου «Μπούκα», το οποίο εικονίζεται σε πολλά σχεδιαγράμματα των βενετικών αρχείων, είχε την επωνυμία *piazza ή Fortezza di Preveza* και ήταν εφοδια-

* Η παρούσα μελέτη είναι απόσπασμα από το ερευνητικό πρόγραμμα για το Κάστρο του Παντοκράτορα του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και του Δήμου Πρέβεζας.

Λιθογραφία της πόλης της Πρέβεζας του 1834 από το βιβλίο του Στάκελμπεργκ «Η Ελλάδα». Λιθογράφος ο Γκλώ.
Η άποψη έχει αποτυπωθεί από το σημερινό καφενείο «Απέργη». Σε πρώτο πλάνο ο προμαχώνας της Βρυσούλας.
(Από το αρχείο του Νίκου Δ. Καράμπελα.)

σμένο με αρκετούς στρογγυλούς πύργους (torrioni).

Β. Προς τη βόρεια πλευρά της πόλης, στο ύψος του σύγχρονου λιμανιού, διατηρείται σε αρκετά μεγάλη έκταση το εξωτερικό τείχος (κεκλιμένο-scarpa) του οχυρού περιβόλου του φρουρίου του Αγίου Ανδρέα. Το σχήμα του δηλώνει, σχεδόν με βεβαιότητα, ότι είναι το τετράπλευρο-ορθογώνιο οχυρό, το οποίο και αυτό με την επωνυμία *Fortezza di Preveza* εικονίζεται στις αρχαιακές βενετικές πηγές του τέλους του 17ου αιώνα, ένα φρούριο τελείως διαφορετικό από εκείνο στη θέση «Μπούκα».

Σήμερα το εσωτερικό του δεν είναι εύκολα προσπελάσιμο γιατί υπάρχει σε αυτό στρατόπεδο, ενώ ο ανατολικός περίβολός του είναι ο περισσότερο αλλοιωμένος. Στο μεγαλύτερο μήκος του περιβόλου του διακρίνεται τάφος. Στο νοτιοανατολικό προμαχώνα, πίσω από το σημερινό ηρώο, διακρίναμε δύο φάσεις στο εξωτερικό τείχος (scarpa).

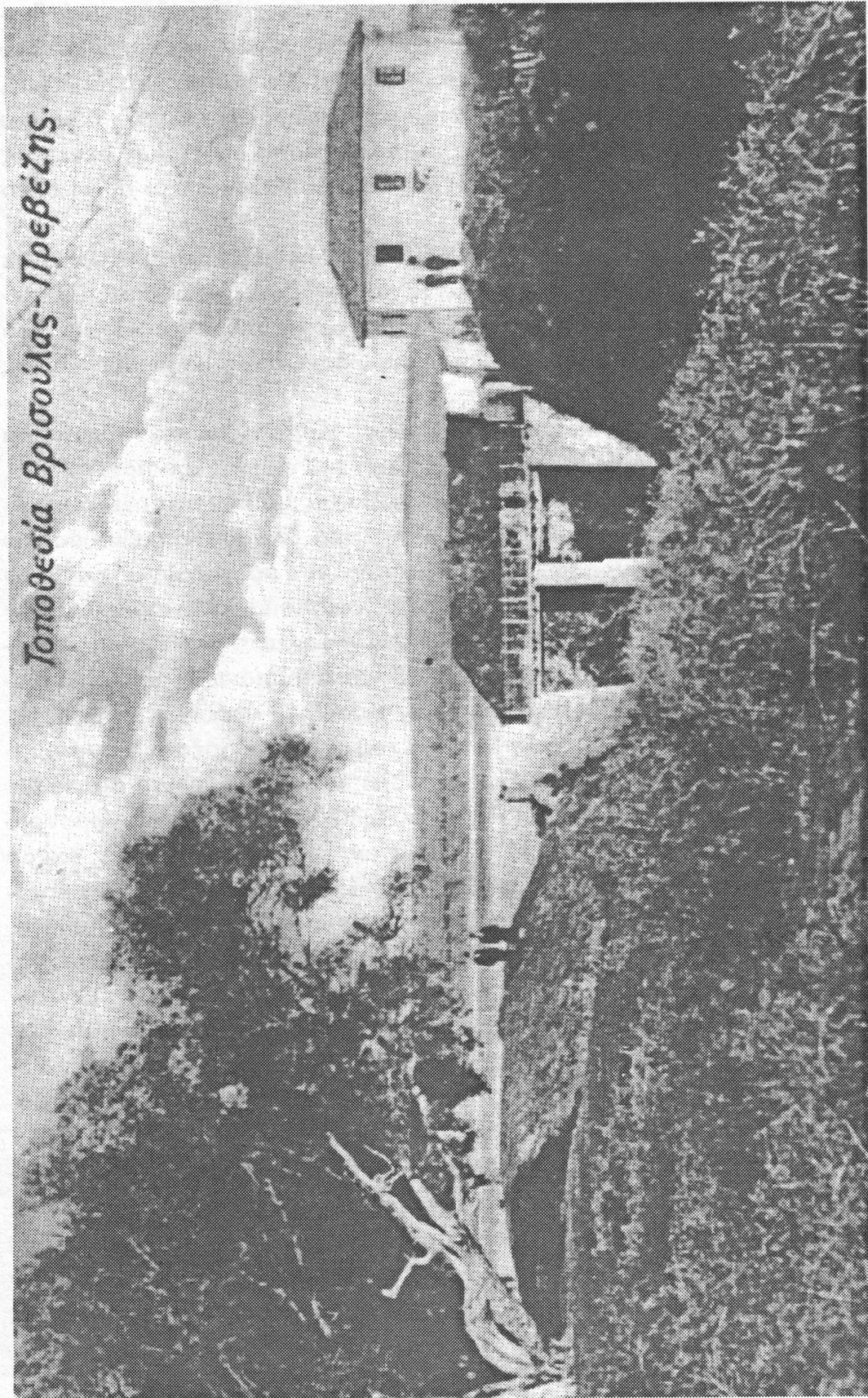
Η παλιότερη, με cordone ημικυκλικής διατομής, σχηματίζεται από τοιχοποιία λιγότερο επιμελημένη, ενώ η νεότερη συμπληρώνει την έκταση του προμαχώνα, έχει cordone ορθογωνικής διατομής, η δε τοιχοποιία της από γκρίζα πέτρα κανονικά λαξευμένη είναι κτισμένη κατά το ισόδομο σύστημα. Στο ίδιο σημείο υπάρχει εντοιχισμένη τουρκική επιγραφή. Στο νοτιοδυτικό προμαχώνα και στο βορειοανατολικό αντίστοιχο, ψηλά στην εξωτερική τοιχοποιία, είναι εντοιχισμένες ανάγλυφες πλάκες, με παραστάσεις ανθρωπόμορφες και ζώα, ενώ στη μία υπάρχει και κάποια επιγραφή. Δεν ήταν όμως δυνατόν τα παραπάνω στοιχεία να διερευνηθούν και να μελετηθούν διεξοδικά σε αυτήν τη φάση της μελέτης. Οπωσδήποτε όμως και στο χώρο του φρουρίου του Αγίου Ανδρέα μια συστηματική επί τόπου έρευνα είναι δυνατό να δώσει πολλά και ενδιαφέροντα στοιχεία.

Γ. Στο νοτιότερο άκρο της παλιάς πόλης της Πρέβεζας υψώνεται το φρούριο του Αγίου Γεωργίου, το οποίο διατηρεί σχεδόν ακέραιο ολόκληρο τον οχυρό περίβολό του, με κεκλιμένο εξωτερικό τείχος. Η τοιχοποιία του έχει τα ίδια κατασκευαστικά στοιχεία με τα περισσότερα τμήματα του φρουρίου του Αγίου Ανδρέα, και με αντίστοιχα του φρουρίου του Παντοκράτορα. Σήμερα καταλαμβάνεται από το στρατόπεδο του ταγματάρχη Πεζικού Ιωάννη Αθανασιάδη.

Δ. Στο βοριοανατολικό άκρο της παλιάς πόλης, πάνω στην παραλία διασώζεται ακόμη το εξωτερικό, κεκλιμένο τείχος ενός παράκτιου προμαχώνα (πυροβολείου) που ονομάζεται Βρυσούλα. Η βόρεια πλευρά αυτού του προμαχώνα εικονίζεται σε πρώτο πλάνο στη λιθογραφία του Γκνώ του 1834.¹

Ε. Ολόκληρη την παλιά πόλη της Πρέβεζας περιβάλλει τάφος, η οποία διακρίνεται στη μεγαλύτερη έκτασή της, παρά τις επεμβάσεις που έγιναν σε όλο της το μήκος, τόσο με την επίκωση του πυθμένα της, όσο και στις παρειές του τείχους και του αντερείσματός του. Ξεκινά από τον προμαχώνα Βρυσούλα, δίπλα στον οποίο πρέπει να ανοιγόταν κάποια πύλη, από την οποία περνούσε ο παραλιακός

1. Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία (1453 - 1850), Αθήνα 1972 (εκδ. ΕΤΕ), πιν. 92.

Η πύλη (πόρτα) της Βρυσούλας. Μία από τις τρεις ή τέσσαρες πύλες της Πρέβεζας.

Καρι ποστάλ του 1910.

(Από το αρχείο του Νίκου Δ. Καράμπελα.)

δρόμος προς το λιμάνι Βαθύ. Το τείχος συνεχίζει με νοτιοδυτική κατεύθυνση, συναντά κάποια προεξοχή, ως πύργο, και στη συνέχεια μεταξύ δύο άλλων παρομοίων προεξοχών διακόπεται από το δρόμο που οδηγεί και σήμερα ακόμη από την Πρέβεζα προς τη Νικόπολη και την Άρτα. Στο ίδιο σημείο πρέπει να υπήρχε κάποια πύλη. Το τείχος της τάφρου συνεχίζει προς τα δυτικά και αφού σχηματίσει στη βορειοδυτική γωνία μια προεξοχή (πύργο) στρέφεται προς νότιο για να περικλείσει την παλιά πόλη σε ολόκληρη τη δυτική πλευρά της, έως τη θάλασσα. Κατά μήκος αυτής της πλευράς διακρίνονται και άλλες προεξοχές (πύργοι), ενώ στο μέσο περίπου διακόπεται από τον δρόμο που οδηγεί δυτικά, δίπλα στο στάδιο, θέση όπου πρέπει να υπήρχε και τρίτη πύλη.

Όπως διακρίνεται καθαρά στο σημερινό τοπογραφικό χάρτη, η τάφρος περιβάλλει και το φρούριο του Αγίου Γεωργίου πριν καταλήξει στην παραλία. Στο σημείο αυτό πιθανά να υπήρχε και τέταρτη πύλη, από την οποία λέγεται ότι δρόμος οδηγούσε στο φρούριο του Παντοκράτορα, χωρίς αυτό όμως να επιβεβαιώνεται απόλυτα, από όλους τους ιστορικούς και τοπικούς ιστοριοδίφες.

ΣΤ. Στο νοτιοδυτικό άκρο της χερσονήσου που σχηματίζει η ηπειρωτική ακτή, κλείνοντας το στόμιο του Αμβρακικού κόλπου, δυτικά της πόλης της Πρέβεζας και πάνω στην παραλία, υψώνεται το φρούριο του Παντοκράτορα, στο οποίο θα αναφερθούμε αναλυτικότερα στα επόμενα κεφάλαια.

Ζ. Τέλος στην ακτή της Αιτωλοακαρνανίας, απέναντι από τη θέση «Μπούκα» ή «Παλαιοσάραγα», υψώνεται το φρούριο του Ακτίου.

Μετά την ολοκλήρωση της τοπογραφικής επισήμανσης των οχυρωμάτων που διασώζονται σήμερα στην Πρέβεζα και όλα τα ιστορικά στοιχεία που ήδη αναφέρθηκαν, ανακεφαλαιώνουμε τα πρώτα συμπεράσματα για τη χρονολόγησή τους και τις φάσεις των επεμβάσεων σε αυτά.

Οι πρώτοι που φέρονται να οχυρώνουν την Πρέβεζα, στο στενότερο σημείο του στομίου του Αμβρακικού κόλπου, είναι οι Τούρκοι. Από το 1495 άρχισαν την κατασκευή φρουρίου στη θέση «Μπούκα» (σήμερα θέση «Παλαιοσάραγα», όπου τα Ιαματικά Λουτρά), κατασκευή που πιθανόν να ολοκληρώθηκε μέσα στις πρώτες δεκαετίες του 16ου αιώνα. Στο υπόλοιπο του ίδιου αιώνα και τον επόμενο έως το 1684, δεν υπάρχει καμμία πληροφορία για πολεμικές επιχειρήσεις στην περιοχή ή αναφορά σε οχυρωματικά έργα.

Η εκστρατεία του Fr. Morosini στην Ελλάδα μετά το 1684 και η ξεχωριστή σημασία που παίρνει η Πρέβεζα στο στόμιο του Αμβρακικού κόλπου την ίδια περίοδο, συντελούν ώστε να εμφανίζονται για πρώτη φορά ακριβή στοιχεία για την οχύρωση της πόλης.

Καταρχήν αναφερόμαστε στο αρχικό, γνωστό φρούριο της «Μπούκας», στο οποίο οι Βενετοί κατά το διάστημα 1685 έως τα τέλη του 17ου αιώνα κατασκεύασαν σημαντικές προσθήκες και βελτιώσεις για την καλύτερη αμυντική του ικανότητα. Είναι αυτό το φρούριο που σε πλήθος απεικονίσεων (σχεδιαγραμμάτων) των βενετικών κρατικών αρχείων εμφανίζεται ως το κύριο οχυρό της

Πρέβεζας (*Fortezza ή Piazza di Prevesa*).

Οι αρχειακές όμως πηγές, αυτές που μέχρι στιγμής μπορέσαμε να ερευνήσουμε, μαρτυρούν ότι κατά την ίδια περίοδο προχώρησαν οι Βενετοί και στην κατασκευή μεμονωμένων μικρών οχυρών που είχαν τη μορφή πύργων, διασκορπισμένων στην ευρύτερη περιοχή της Πρέβεζας, από την ακτή του Ιονίου έως το λιμάνι Βαθύ (*πύργος Leon, πύργος Sagredo, πύργος Benzoni, πύργος Garzoni*).

Επίσης στα παλιά σχεδιαγράμματα παρουσιάζεται ως *Fortezza di Preveza* και ένα τετράπλευρο (ορθογωνικό) οχυρό τοποθετημένο παράλληλα προς την ακτή της θάλασσας κατά τη διεύθυνση της μεγαλύτερης πλευράς του. Εμφανίζεται να δέχεται προτάσεις βελτίωσης από τους βενετούς αξιωματούχους του Fr. Morosini; (τέλη 17ου αιώνα), γεγονός που υποδηλώνει ότι προϋπήρχε από την πρώτη τουρκική κατοχή της πόλης (1500-1684). Μέχρι στιγμής όμως δε βρήκαμε ποτέ συσχετισμένα τα δύο φρούρια σε αρχειακές πηγές.

Πάντως η σημερινή κατάσταση στην οποία διατηρείται το φρούριο του Αγίου Ανδρέα συνηγορεί σχεδόν με βεβαιότητα στον ισχυρισμό ότι αυτό το φρούριο είναι το δεύτερο που υπήρχε στην Πρέβεζα ήδη στα τέλη του 17ου αιώνα και στο οποίο έκαναν προτάσεις βελτίωσης οι Βενετοί. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφέρουμε τα όσα περιγράφει ο Αλέξανδρος Φιλαδέλφευς, από τους πρώτους αρχαιολόγους που κατέγραψαν τα μνημεία της Πρέβεζας αμέσως μετά την απελευθέρωση το 1912 και ο οποίος διευκρινίζει ορισμένα σημαντικά στοιχεία. Αναφερόμενος στο φρούριο της Πρέβεζας (εννοεί εκείνο του Αγίου Ανδρέα, όπως προκύπτει από τα περιγραφόμενα) σημειώνει ότι κτίστηκε από τους Τούρκους, επισκευάστηκε από τους Βενετούς και αργότερα πάλι από τους Τούρκους, ενώ εντοιχίστηκαν σε αυτό λίθοι από μνημεία, αρχαία και χριστιανικά, της Νικόπολης.²

Το 1701, μετά τη συνθήκη του Κάρλοβιτς (1699) τα φρούρια της Πρέβεζας όπως αναφέρεται από πολλούς ιστορικούς, κατεδαφίστηκαν κατά το μεγαλύτερο τμήμα τους. Εκείνο που μπορεί να επισημανθεί καταρχήν είναι ότι πάλι γίνονται αναφορές σε δύο φρούρια της Πρέβεζας.

Κατά την περίοδο της δεύτερης βενετικής κατοχής της πόλης (1718-1797), όπως φαίνεται και από τις περιγραφές των περιηγητών, η Πρέβεζα δεν ήταν εφοδιασμένη με καμμία σχεδόν οχύρωση.

Όταν το 1798 έφτασαν οι Γάλλοι βρίσκουν ερειπωμένα οχυρά, κι αυτό διαφαίνεται από την προσπάθειά τους να αντιμετωπίσουν τους Τουρκαλβανούς του Αλή Πασά με την κατασκευή πρόχειρων οχυρωματικών έργων, προς τη Νικόπολη, χωρίς όμως κανένα θετικό γι' αυτούς αποτέλεσμα. Μετά την καταστροφή της Πρέβεζας από τον Αλή το 1798, έως το 1807 παρέμεινε η πόλη υποτελής στην Υψηλή Πύλη και κανένα στοιχείο δεν επιβεβαιώνει κάποια ενέργεια για την ενίσχυση της οχύρωσής της.

2. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ, Ανασκαφαί Νικοπόλεως, Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας, 1914, σελ. 234.

Από το 1807 και μετά, με την τελική επικράτηση του Αλή Πασά στην περιοχή, αρχίζει μια σημαντική δραστηριότητα για την αμυντική κάλυψη της Πρέβεζας, με κατασκευή κυρίως νέων φρουρίων και φυσικά ενίσχυση των υπαρχόντων. Πιο συγκεκριμένα:

α. Στη θέση «Μπούκα», όπου το ερειπωμένο αρχικό φρούριο, ο Αλή Πασάς έκτισε λαμπρά «Παλάτια», γι' αυτό και η τοποθεσία είναι γνωστή ως «Παλαιοσάραγα». Το ίδιο το φρούριο δεν πρέπει να το επισκεύασε εκτός από τη διευθέτηση ίσως κάποιου πυροβολείου στην ίδια περιοχή, πάνω στην παραλία.

β. Στο τετράπλευρο οχυρό, που επίσης επισημαίνεται ως «φρούριο Πρέβεζας» στα τέλη του 17ου αιώνα και συσχετίστηκε ήδη με το φρούριο του Αγίου Ανδρέα, ο Αλή Πασάς έκανε μετά το 1807 προσθήκες, αφού το βρήκε ερειπωμένο. Οι επεμβάσεις αυτές διαφαίνονται από οικοδομικά στοιχεία που υπάρχουν ακόμη στο τείχος του. Είναι η εποχή που παίρνει και την επωνυμία (Ιης Καλέ=εσωτερικό φρούριο). Είναι το φρούριο του Πλατάνου ή Ριζόκαστρο κατά το Σεραφείμ Βυζάντιο. Ο Αλέξανδρος Φιλαδελφεύς περιγράφει την κατάσταση το 1914 και επισημαίνει τα παρακάτω στοιχεία για το φρούριο του Αγίου Ανδρέα. «Σε μία παρασιάδα της μεγάλης πύλης του ήταν εντειχισμένη επιγραφή ρωμαϊκών χρόνων που είχε ήδη δημοσιευτεί. Τα ανάγλυφα όμως που υπήρχαν πάνω από την πύλη ήταν αδημοσίευτα, κατασκευάστηκαν δε κατά την Τουρκοκρατία από Έλληνες τεχνίτες, όπως αποδεικνύει μια επιγραφή με ελληνικά γράμματα που υπάρχει σε ένα από τα ανάγλυφα. Συγκεκριμένα στην αριστερά, για τον εισερχόμενο, πλευρά της πύλης το ανάγλυφο παριστάνει ζώο με στραμμένο το κεφάλι προς τα πίσω, στην επάνω ζώνη της πλάκας υπάρχει τουρκική επιγραφή, στην κάτω δε ζώνη ελληνική με βυζαντινούς χαρακτήρες. Από αυτήν την τελευταία επιγραφή πληροφορούμαστε ότι « αρχιτέκτων πάντων των εν τη πόλει φρουρίων ην Έλλην, Πέτρος του Ύνομα ...». Στην άλλη, δεξιά, πλευρά της ίδιας πύλης βρισκόταν άλλο ανάγλυφο το οποίο και πάλι παρίστανε κάποιο ζώο, έφερε δε τουρκική επιγραφή.» Αναφέρει τέλος ο Φιλαδελφεύς ότι οι επισκευές στα φρούρια της Πρέβεζας έγιναν το 1814.³ Δυστυχώς όμως δε σημειώνει ακριβώς τις πηγές που χρησιμοποίησε για να καταλήξει στο συμπέρασμα αυτό.

Παρόμοιες ανάγλυφες πλάκες επισημάναμε κι εμείς, εντοιχισμένες σε διάφορες πλευρές του εξωτερικού τείχους του φρουρίου του Αγίου Ανδρέα. Απαιτείται όμως μια πλέον συστηματική έρευνα και μελέτη, τόσο των επιγραφών, όσο και εντόπιας έρευνας του μνημείου για να αποσαφηνιστούν ορισμένα σημεία και να καταλήξουμε σε τεκμηριωμένα συμπεράσματα.

γ. Σχεδόν μαζί με την κατασκευή της τάφρου (ντάπιας) ο Αλή Πασάς κατασκεύασε το φρούριο του Αγίου Γεωργίου (ή *Γενή Καλέ*), στη νοτιοδυτική πλευρά της παλιάς πόλης της Πρέβεζας. Ο Γ. Μουστάκης υποστηρίζει ότι υπήρχε στην είσοδο εντειχισμένη πλάκα με τη χρονολογία κατασκευής του, όμως ίσως να είναι

3. ΑΛ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ, Ανασκαφάί Νικοπόλεως, Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας, 1914, σελ. 234 - 235.

Το φρούριο του Ακτίου που κτίστηκε το 1819 από τον Αλή Πασά.
Αεροφωτογραφία του Νίκου Δ. Καράμπελα του 1998.

καλυμμένη από κατασκευές του στρατοπέδου.⁴

Επίσης υπήρχε και ναός του Αγίου Γεωργίου, ο οποίος μεταβλήθηκε από τους Τούρκους σε πυριτιδαποθήκη.

δ. Ο παράκτιος προμαχώνας (πυροβολείο) της Βρυσούλας, στη θέση Πευκάκια, πρέπει να κατασκευάστηκε ως συνέχεια της τάφρου την ίδια εποχή.⁵

ε. Το αμυντικό έργο που κατασκεύασε ο Αλή Πασάς στην Πρέβεζα και μνημονεύεται από όλους τους ιστορικούς με λεπτομερείς περιγραφές είναι η τάφρος, η γνωστή ντάπια. Ήδη αναφέρθηκαν αρκετές περιγραφές της που μνημονεύονται από διάφορους ιστορικούς. Από τη σημερινή κατάσταση, η οποία διατηρεί στο σύνολό της τη γενική χάραξη, αντιλαμβανόμαστε τον τρόπο που περιέκλειε ολόκληρη την παλιά πόλη της Πρέβεζας. Επρόκειτο για μία τάφρο που είχε προς την πλευρά της πόλης τείχος με προεξοχές - πύργους και πύλες, ενώ προς την εξοχή υπήρχε το αντέρεισμα (contrascarpa). Οι πύλες ήταν: εκείνη της Βρυσούλας, στο βορειοανατολικό άκρο δίπλα στον ομώνυμο, παράκτιο προμαχώνα (πυροβολείο)· η πύλη της Νικόπολης ή Μεσινή, στη βόρεια πλευρά· η πύλη του προφήτη Ηλία, στη δυτική πλευρά (κοντά στο στάδιο). Για την ύπαρξη της τέταρτης πύλης στο νοτιότερο άκρο της τάφρου, η οποία ονομαζόταν *Ουτς-Καλέ*, δε συμφωνούν όλοι οι ιστορικοί. Ο δρόμος που περνά στο ίδιο σημείο, μπροστά από το φρούριο του Αγίου Γεωργίου και οδηγεί δυτικά στο φρούριο του Παντοκράτορα (*Ουτς-Καλέ*) λέγεται ότι ανοίχτηκε πολύ αργότερα. Σε όλες τις πύλες υπήρχαν γέφυρες που οδηγούσαν πάνω από την τάφρο προς την εξοχή.

στ. Το 1807, με βάση τα σχέδια ενός στρατιωτικού μηχανικού του γαλλικού στρατού, ο Αλή Πασάς έκτισε το φρούριο του Παντοκράτορα. Για πρώτη φορά στην ιστορία της Πρέβεζας η ονομασία του αναφέρεται στα αιματηρά γεγονότα του Οκτωβρίου του 1798, όπως ήδη αναφέραμε, και συσχετίζεται με την ομώνυμη εκκλησία που στην ίδια περιοχή είχε κτιστεί στο σύντομο διάστημα της γαλλοκρατίας. Η εκκλησία καταστράφηκε στα ίδια γεγονότα του 1798.⁶

ζ. Τέλος και πάλι από τον Αλή, στα 1819, κτίστηκε το φρούριο του Ακτίου στην ακτή της Αιτωλοακαρνανίας, απέναντι από τη θέση «Μπούκα» ή

4. Βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, Νέα Ελλάδα, Αθήνα, 1913, σελ. 189 - 190.

5. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ, ό.π., 236

6. ΒΑΣΙΛΑΣ ΗΛΙΑΣ, Ναοί και μοναστήρια της Πρέβεζας, Ηπειρωτική Εστία, τ. 19, 1970, σ. 267-273.

ΑΛ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ, Χριστιανικά μνημεία Πρεβέζης, Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας, 1914, σ. 236

Ο ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ, ό.π., 236, αναφέρει ότι μέσα στο φρούριο του Παντοκράτορα υπήρχε ναός χριστιανικός τον οποίο οι Τούρκοι είχαν μετατρέψει σε πυριτιδαποθήκη και γι' αυτό δεν μπόρεσε να τον επισκεφθεί. Δε δίνει όμως κανένα άλλο πλέον συγκεκριμένο στοιχείο. Ο ναός του Παντοκράτορα, από τον οποίο προφανώς πήρε την ονομασία το φρούριο που εξετάζουμε, ιδρύθηκε

«Παλαιοσάραγα».⁷

Την περίοδο της τελευταίας τουρκικής κατοχής (1820-1912) οι οχυρώσεις της Πρέβεζας που ήδη είχαν κατασκευαστεί, ενισχύθηκαν σημαντικά. Κατά τα γεγονότα της κατατρόπωσης του Αλή το 1820, πυρπολήθηκαν τα Σεράγια του στη θέση «Μπούκα» και πιθανότατα να αποξηλώθηκαν και όσες κατασκευές θα είχαν διασωθεί μέχρι τότε από το αρχικό φρούριο της «Μπούκας». Πάντως ενισχύθηκε το πυροβολείο της ίδιας θέσης, πάνω στην παραλία, όπως κι εκείνο της Βρυσούλας.

Από τις διηγήσεις-αναφορές των πολεμικών γεγονότων του 1897 και του 1912 επισημαίνεται ότι οι Τούρκοι, εκτός από τις υπάρχουσες θέσεις και φρούρια, οργάνωσαν νέα πυροβολεία: το χωμάτινο *οχύρωμα Χαμηδιέ* στη θέση Παργηνόσκαλα και το οχύρωμα *Καλή-Μπαμπά* στην ακτή του Ιονίου, καθώς και οχυρώματα στην άκρα Σκαφιδάκι και στην άκρα Σαλαώρα, μέσα στον Αμβρακικό κόλπο.

την εποχή της γαλλικής κατοχής της Πρέβεζας (... Ιούλιος 1797- Οκτώβριος 1798) στη θέση Παργινοσκάλωμα, προς το Ιόνιο. Ανοικοδομήθηκε σε εκείνη την απομακρυσμένη από την πόλη θέση, προκειμένου να εκτελούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα και οι ναύτες του γαλλικού στόλου, όταν τα πλοία του δεν μπορούσαν να εισπλεύσουν το στενό στόμιο του Αμβρακικού. Οι παλιότεροι Πρεβεζάνοι διατηρούσαν στη μνήμη τους ότι ο ναός ήταν κτισμένος σ' ένα ύψωμα, 500 μέτρα πιο πάνω από το ομώνυμο φρούριο (των φυλακών), στη θέση, όπου στα τέλη του 19ου αιώνα έγινε το τουρκικό πυροβολείο Καλή-Μπαμπά πάνω στην ακτή. Πότε όμως καταστράφηκε ο ναός δεν είναι ακόμη εξακριβωμένο. Για όλα τα παραπάνω, και άλλες λεπτομέρειες της ίδρυσης του ναού του Παντοκράτορα με σύσταση Αδελφότητας, βλ. ΒΑΣΙΛΑΣ, ναός Παντοκράτορος, 1137-1140.

7. Σ.Φ. ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ, Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό «Πυρσός», λήμμα Πρέβεζα, σελ. 654-658.